

HERBAI DIDIKŲ GALVOSE

Apie Agnės Railaitės-Bardės disertaciją „Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kilmingųjų genealoginė savimonė ir jos atspindžiai heraldikoje XVI–XVIII a.“ ir jos gynimą

Šių metų spalio vienuoliktą dieną du šimtai vienuoliktoje Vilniaus universiteto Istorijos fakulteto auditorijoje dr. Liudas Jovaiša pajuokavo, kad jau savo kalbos pradžioje gali išsklaidyti neva egzistuojančią intrigą ir iškart patvirtinti, jog Agnė Railaitė-Bardė už savo darbą „Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kilmingųjų genealoginė savimonė ir jos atspindžiai heraldikoje XVI–XVIII a.“ verta humanitarinių mokslų daktaro laipsnio. Vėlesni kalbėtojai noriai pritarė šiai minčiai, pabrėždami, kad tai puikus, vienalaikiškas šaltiniais gerai pagrįstas, sklandžia kalba parašytas darbas, pasižymintis ypač aiškia teiginių artikuliacija. Vienas iš oponentų, dr. Eugenijus Savišcevas, pažymėjo, jog disertacijos pavadinimas kiek baugina savo ezoteriškumu. Rodosi, kad jis skirtas net ne akademinėi istorikų bendruomenei, o tik siauram specialistų ratui. Tik tiems, kurių negąsdina du terminai – „genealogija“ ir „heraldika“ – viename sakinyje. Tačiau iš tiesų disertantė gilinasi į didikų mąstysenos – mentaliteto – ypatybes, todėl tekstas gali patraukti kiekvieną senosios Lietuvos istorijos mylėtoją. Disertacijos populiarumu nė kiek neabejojo dr. Jolita Liškevičienė.

Disertaciją sudaro dvi pagrindinės dalys, atliepančios darbo pavadinimą, ir daugybė priedų, kurie pratęsia bei papildo visą naratyvą. Anot dr. Edmundo Rimšos, didžiojo Lietuvos heraldo, šie priedai turėtų tapti paspirtimi ateities tyrėjų kartoms. A. Railaitės-Bardės teigimu, veik visoje Europoje egzistavo įvairūs kilmės mitai, kurie legitimavo valdančiosios dinastijos ar atskirų gi-

minių socialinį statusą, įtaką ir valdžią. Lietuvos Didžioji Kunigaikštija (toliau LDK) taip pat nebuvo išimtis: metraščiuose kryptingai formuota genealoginė savimonė, kuri kūrė pamatus kilmingųjų statuso įtvirtinimui, genealoginės atminties vystymuisi ir kultūrinei bei socialinei propagandai. Remdamasi vizualesniuose ir naratyviniuose šaltiniuose užčiuoptais dėsningumais, disertantė išskyrė devynis genealoginės didikų savimonės aspektus: legendinį, sakralinį, agnatinį / kalavijo, kalavijo ir verpstės, rango / pareigybinį, konfesinį, materialinį / žemėvaldos ir fundacinį. Autorė pabrėžia, kad tai sąlyginiai, esminę genealoginės savimonės aspekto ypatybę nusakantys terminai. Oponentė dr. Rita Regina Trimonienė pabrėžė, kad A. Railaitė-Bardė būtina pagirti už terminijos tikslumą ir nuoseklumą.

Išanalizavusi šimto penkiolikos LDK giminių atvejus, disertantė nustatė, kad LDK kilmingiesiems būdinga kompleksinė genealoginė savimonė, kai pastebimas dviejų–septynių aspektų derinys (ypač vertinga duomenis sintetinti lentelė 138–142 p.). Įdomu, jog stipri genealoginė savimonė nėra būdinga tik galingiausiems didikams, nes platus minėtų aspektų derinys fiksuojamas įvairaus rango bajorų giminėse. Bendrame LDK kilmingųjų kontekste ypač išsiskiria Pacų gaminė, kuriai būdingi visi septyni genealoginės savimonės aspektai. Penkių–šešių aspektų derinys taip pat gana retas, būdingas vos šešiolikai giminių. Atliktas tyrimas atskleidė didikų giminėse egzistavusią tendenciją save kildinti iš Lietuvos me-

traščiuose aprašyto Palemono ir jo bendražygių romėnų. Taigi disertantė kiek kitu kampu pažvelgė į lietuvių kilmės iš romėnų legendą, apmąstydama jos poveikį politinei tautai. Savų protėvių taip pat „ieškota“ tarp užsienio šalių didžiūnų arba remiantis ligvistiniais asmenvardžių ir vietovardžių panašumais. Tiesa, pastarieji aspektai būdingesni žemesnio rango giminėms. Ypač įdomus Denhofų giminės atvejis, kai nesami kraujo ryšiai tarsi pakeičiami bendru herbu ir būtent tai tapo sąlyga numanomai giminystei pagrįsti.

Palyginti su Vakarų Europa, reprezentuojant LDK kilmingųjų genealoginę savimonę konfesinis aspektas turėjo mažesnę reikšmę. Kitą tariant, šventieji ir palaimintieji būdavo rečiau įtraukiami į genealoginius medžius. Tai aiškintina sudėtinga konfesinės situacijos valstybėje kaita. Kita vertus, konfesinio aspekto menkumą kompensuoja labai populiarus (ypač žemesnio rango giminėse) militarinis, kai žymesniu kariu ar karvedžiu buvo ypač didžiuojamasi. Autorė pabrėžė, jog žemesnio rango giminėms žemėvalda ir materialinis statusas buvo ypač svarbūs genealoginės savimonės aspektai. Šiuo atveju genealogija vaidino net tam tikrą teisinį vaidmenį – teisminiuose ginčuose dėl žemės valdų tapdavo svarbiu įrodymu. Disertacijos gynimo tarybos pirmininkė dr. Irena Valikonytė šiuo teiginiu smarkiai suabejojo, kaip nepakankamai argumentuotu.

Disertacijos gynimo metu net kelis kartus buvo pabrėžta, kad A. Railaitės-Bardės darbas apima net dvejų disertacijų temas. Išties, šalia didžiulio genealoginės savimonės problemoms skirto tyrimo nuveiktas ir nemenkas darbas heraldikos srityje, dėmesį koncentruojant į jau minėtos savimonės manifestaciją didikų herbuose. Su lietuvių kilmės iš romėnų teorija tiesiogiai susiję ir keturi herbai: Meška, Kolonos, Rožė ir Kentau-

ras. Meškos herbas LDK didikų heraldikoje nefiguravo, tačiau likę trys naudoti, o Kentauro herbui LDK visuomenėje teko ypatingas vaidmuo. Vėliau virtęs Hipocentauru, šis herbas buvo adoruojamas kaip senos ir todėl ypač garbingos romėniškos kilmės išraiška. O drauge tai buvo kilmingųjų asmenų skiriamasis ženklas, itin išplitęs per jungtinius herbus. Palyginimui. Rožės herbas liko antraeilis, ir tik kai kurie Giedraičių giminės atstovai jam skyrė ypatingesnę dėmesį. Labai svarbu, jog kilmingieji nesilaikydavo jungtinių herbų sudarymo principų ir figūras herbe „perstumdydavo“ pagal poreikius, t. y. siekdami pabrėžti savo statusą ar tam tikrą giminių ryšį. Disertantė užsiminė ir apie dvasininkų herbus. Unitų hierarchai jungtiniais herbais dažniau manifestuodavo giminystės ryšius. Katalikai buvo kuklesni ir dažniausiai apsiribodavo tik iš tėvo paveldėtu herbu.

Didžiausias priekaištas, kurio sulaukė darbo autorė, – menkokas literatūros panaudojimas. Nors disertantė kiekvieną svarbesnę darbo dalį atkakliai pradeda supažindindama su istoriniu kontekstu ar fenomeno kilme, nuoseklesnio ir užbaigtesnio paveikslu pasigendama. Pavyzdžiui, pristatant europinį didikų genealoginės savimonės kontekstą, plačiau aptariamą Prancūzija ir Anglija, bet Lenkijos ar Vengrijos, t. y. Vidurio Europos regiono, konteksto pritrūksta. Tą ypač akcentavo dr. Jūratė Kiaupienė. Taip pat pasigesta ir kai kurių šaltinių grupių (pvz., portretų galerijų) panaudojimo darbe. Pasakytos pastabos, mūsų nuomone, leidžia tobulėti ateityje, plėtojant naujus tyrimus. Jos negadino puikios ir net kiek žaismingos gynimo nuotaikos. Tokie išpūdingi, visiškai netyrinėtų praeities barų besiimantys darbai, – tai ne tik didelis indėlis plėtojant istorijos mokslą. Jaunuosius doktorantus, matančius, kaip aukštai iškelta kartelė, jie verčia ypač pasitempti.

Vladas Liepuonius